

Grzegorz Skrukwa
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Nomenklatura kontra modernizatorzy: walka o władzę w Odessie i obwodzie ode- skim 1990–1998

Odesa była jedynym z pięciu ponadmilionowych miast Ukrainy, w którym w latach 90. XX w. nie powstał tzw. klan oligarchiczny. Doszło tam natomiast do bardzo ostrej walki między dwoma grupami elit polityczno-biznesowych, które miały odmienny rodowód i odmienne cele. Niniejszy artykuł jest próbą analizy przyczyn, charakterystyki i konsekwencji owego konfliktu. Ponieważ konflikt był jawny (choć nie we wszystkich aspektach), obie strony posługiwały się słowem pisanym jako bronią — pozostały teksty będące manifestacjami stanowisk i tym samym źródłem historycznym.¹

Klany oligarchiczne były jednym z najważniejszych zjawisk w życiu politycznym, społecznym i gospodarczym Ukrainy pierwszej dekady niepodległości. Przez oligarchię rozumie się na ogół najbogatszych obywateli, którzy dokonali zawłaszczenia państwa (*state capture*)². Polski badacz ukraińskiej transformacji, Tadeusz Andrzej Olszański, zdefiniował kategorię oligarchów następująco:

¹ Za takowe można uznać książki Hryhorija Honczaruka — akademickiego historyka, który jednak w części tekstów zajął stanowisko jednoznacznie sprzyjające jednej stronie konfliktu. Zob.: H. Hončaruk, *Odes'ke protystojannja: 1994–1998 roky*, Odesa 1999; *idem*, *Prezydent i Odesa*, Odesa 2001; *idem*, H. Hončaruk, *Atakovaný za poklykannja (pro dijalnist' odes'koho miš'koho holovy Ruslana Bodelana z serpnja 2001 po červen' 2003 roku)*, Odesa 2003. Z kolei manifestacją stanowiska obozu mera Hurwica był m.in. podręcznik krajoznawstwa: *My — odesyty. Eksperymental'nyj navčal'nyj posibnyk z kraëznavstva dlja učniv škil, liceiv, himnazij*, red. S. V. Kozyc'kyj, Odesa 1997.

² Y. Yurchenko, P. Kutuev, M. Yenin, H. Korzov, *Class Divisions and Social Inequality in Independent Ukraine*, [w:] *From "The Ukraine" to Ukraine. A Contemporary History, 1991–2021*, red. M. Minakov, G. Kasianov, M. Rojansky, Stuttgart 2021, s. 100–101.

[...] wielcy przedsiębiorcy, którzy (a) zdobyli własność dzięki rozkładowi sowieckiego systemu sterowania gospodarką (w formie uwłaszczenia na majątku państwowym lub innej), często drogami o wątpliwej legalności lub jawnie nielegalnymi; (b) osiągnęli pozycję na tyle silną, że obiektywnie wpływają na sytuację polityczną w skali państwa lub regionu, (c) dążą do utrzymania/wzmocnienia swej pozycji wobec państwa i konkurentów przez nieformalny wpływ na działalność władz publicznych i aparatu biurokratycznego, wywierany drogami o wątpliwej legalności lub jawnie nielegalnymi; (d) mają tendencję do tworzenia struktur monopolistycznych i oligopolistycznych, ograniczających konkurencję nie tylko w gospodarce (w tym otwarciu na rynki światowe), ale także w życiu politycznym oraz mediach.³

Oligarchowie tworzyli jedną klasę społeczną, jednak dzielili się na rywalizujące ze sobą grupy: klany, bloki, koterie, a forma tych grup ewoluowała w czasie. Dla lat 90. XX w. charakterystyczne były klany o proveniencji regionalnej, wywodzące się z jednego ośrodka. Klany były nieformalnymi zhierarchizowanymi grupami interesów, które skupiały polityków, biznesmenów i funkcjonariuszy państwowych. Podporządkowały sobie one przedsiębiorstwa, partie, media i struktury państwowe, posługując się różnymi metodami: presją administracyjną, korupcją, nepotyzmem, zastraszaniem, technologiami politycznymi⁴. Około połowy lat 90. wytworzyły się cztery duże klany regionalne: dniepropietrowski, doniecki, charkowski i kijowski. Można też wyróżnić dwa klany nieterytoriałne (branżowe): agrarny dawnych kierowników sowchozów i kołchozów oraz gazowo-naftowy biznesmenów z branży surowców energetycznych. Spośród pięciu miast Ukrainy mających powyżej miliona mieszkańców, klany powstały w czterech: Kijowie, Charkowie, Doniecku i Dniepropietrowsku, ale nie w Odessie.

Odessa bywa porównywana do kilku innych metropolii portowych Europy i świata: Marsylii, Neapolu, Nowego Orleanu, a nawet Szanghaju i San Francisco.⁵ Wyróżnia je portowy charakter, malowniczość, wielokulturowość, ważna rola kulturotwórcza (zwłaszcza w obszarze kultury popularnej), wyraźna tożsamość miejska czy istnienie pewnego mitu danego miasta

³ T. A. Olszański, *Ćwierćwiecze niepodległej Ukrainy. Wymiary transformacji*, Warszawa 2017, Prace OSW nr 64, s. 39. Na temat oligarchii w Ukrainie zob. szerzej: S. Matuszak, *Demokracja oligarchiczna. Wpływ grup biznesowych na ukraińską politykę*, Warszawa 2012, Prace OSW nr 42; T. A. Olszański, *op. cit.*, s. 38-41; M. Minakov, *Development and Dystopia. Studies in Post-Soviet Ukraine and Eastern Europe*, Stuttgart 2018, s. 135-148.

⁴ T. A. Olszański, *Trud niepodległości. Ukraina na przełomie tysiącleci*, Kraków 2003, s. 71.

⁵ V. Davidzon, *From Odessa with Love: Political and Literary Essays from Post-Soviet Ukraine*, Washington 2021, s. 6; J. Tanny, *City of Rogues and Schnorrers. Russia's Jews and the Myth of Old Odessa*, Bloomington 2011, s. 7.

w kulturze.⁶ Jednocześnie jednak miasta te w przeszłości były lub nadal są także centrami korupcji, przestępczości zorganizowanej, przemytu, handlu narkotykami i handlu ludźmi. Owa korupcja i silna rola relacji nieformalnych pozornie wydawałyby się wręcz sprzyjać wytworzeniu się monopolistycznej elity, która działa na pograniczu strefy legalnej, „szarej” i całkiem nielegalnej.

Pierwszą przyczyną niewytworzenia się „klanu odeskiego” jest niewielka rola Odessy w nieformalnych układach patronacko-klientystycznych w okresie radzieckim. Po 1945 r. w Ukraińskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej, obok stołecznego Kijowa, wytworzyły się trzy regionalne centra formowania się elit, wszystkie w przemysłowych ośrodkach na wschodzie republiki: w Charkowie, Dniepropietrowsku i Doniecku. Według rosyjsko-ukraińskiego filozofa, historyka i politologa Michaiła Minakowa lokalizacja ta wynikała z tego, że w ramach powojennej odbudowy republiki tam właśnie kierowane były z centrum największe strumienie finansów i innych środków, którymi następnie dysponowała miejscowa nomenklatura⁷. Układy te miały strukturę piramidy: najwyższym szczeblem byli pierwsi sekretarze partii w obwodzie, szefowie KGB i milicji oraz dyrektorzy największych przedsiębiorstw. Średnim szczeblem — funkcjonariusze partii, Komsomołu, związków zawodowych i struktur siłowych oraz kadry zarządzające przemysłem, infrastrukturą i instytucjami naukowymi. Najniższy szczebel tworzyli prominentni reprezentanci inteligencji (wpływowi redaktorzy, pisarze i naukowcy) oraz przedstawiciele szarej strefy ekonomicznej. Owe grupy regionalne przez kilka dekad, co najmniej od 1956 r., funkcjonowały bardzo stabilnie. Czołowi przedstawiciele „Charkowa”, „Doniecka” i „Dniepropietrowska” rywalizowali o władzę w Kijowie (nad całą republiką) między sobą i z elitami o czysto stołecznej proveniencji, ale w swoich matecznikach grupy działały bez wstrząsów, monopolizując życie polityczne, społeczne i gospodarcze we własnym obwodzie oraz kilku sąsiednich. W warunkach braku pluralizmu politycznego to właśnie regionalne układy patronacko-klientystyczne stały się mechanizmem wyłaniania elit republiki — zbyt dużej i zbyt policentrycznej, by mogła zostać zdominowana przez jeden układ.

Wszystkie te trzy ośrodki znajdowały się w Doniecko-Naddnieprzańskim Regionie Gospodarczym, jednym z trzech, na które była podzielona ukraińska SRR, a zarazem jednym z najważniejszych regionów gospodarczych całego ZSRR, skupiającym wydobywanie węgla i rudy żelaza oraz przemysł

⁶ Zob. też: K. Matsuzato, *Sovremennaja patrimonija i formirovanie oficial'nych partij v Ukraine: — odesskaja, zakarpatskaja, doneckaja, dnepropetrovskaja oblast*, [w:] *Prostranstvennye faktory v formirovanii partijnych sistem. Dialog amerikanovedov i postsovetologov*, red. K. Matsuzato, Sapporo 2002, s. 73.

⁷ M. Minakov, *Development and Dystopia. Studies in Post-Soviet Ukraine and Eastern Europe*, Stuttgart 2018, s. 128-129.

metalurgiczny i maszynowy, w tym zbrojeniowy⁸. Odessa natomiast znajdowała się w Regionie Nadczarnomorskim.⁹ Ona także była ważnym ośrodkiem przemysłowym, a przede wszystkim bramą logistyczną łączącą ZSRR ze światem — większość transportu do i z krajów basenu Morza Śródziemnego, Bliskiego Wschodu, Afryki, Azji i Ameryki Południowej odbywała się przez odeski zespół portowy. W Odessie swoją siedzibę miało największe przedsiębiorstwo żeglugowe świata — Czarnomorskoje Morskoje Paropławstwo. Wszystko to jednak nie wystarczało, by elity tego miasta zajęły silną pozycję w skali republiki — handel i logistyka miały w ZSRR niższą rangę niż przemysł ciężki i „zbrojeniówka”.

Jednocześnie Odessa była miastem dość otwartym na świat i mającym liczne powiązania transgraniczne. Odeska diaspora (o rosyjsko-żydowskim obliczu kulturowym) jest swoistym fenomenem diaspory o genezie i tożsamości miejskiej (nie zaś etnicznej).¹⁰ Wielu mieszkańców Odessy ma rodziny w Stanach Zjednoczonych i Izraelu. Miasto ma silne tradycje przedsiębiorczości, handlu i gastronomii oraz życia wielkomiejskiego. Bardzo dużą rolę w życiu społecznym Odessy odgrywał handel bazarowy. W 1989 roku na pereferiach miasta powstał bazar „Siódmy Kilometr”, prawdopodobnie jeden z największych w całej Europie Wschodniej. Oprócz legalnego handlu odbywał się tam także przemyt różnych towarów z omijaniem ceł i podatków.¹¹

Od roku 1988 w Odessie zaczęło się ożywienie polityczne na fali pieriestrojki i głośności, zaczęły powstawać nowe organizacje polityczne i społeczno-kulturalne, zwane wtedy „nieformalnymi”, ponieważ nie wpisywały się w dotychczasowe oficjalne struktury życia politycznego. Były to zarówno organizacje o orientacji ogólnoradzieckiej i rosyjskojęzycznym profilu (Demokratyczny Związek Poparcia Pieriestrojki), jak i organizacje ukraińskiej orientacji narodowo-demokratycznej: Ukraiński Związek Helsiński, Towa-

⁸ Podział całego ZSRR na 18 regionów gospodarczych, w tym podział Ukraińskiej SRR na 3 regiony, został ustanowiony w 1963 r. Region Doniecko-Naddnieprzański obejmował obwody charkowski, sumski, połtawski, kirowohradzki, dniepropietrowski, zaporoski, ługański i doniecki. W Dniepropietrowsku znajdowały się największe w całym ZSRR zakłady produkcji rakiet, a Charków był jednym z dwóch w ZSRR ośrodków produkcji czołgów oraz ważnym centrum badań naukowo-technicznych dla sił zbrojnych.

⁹ Obejmował on obwody: odeski, mikołajowski, chersoński i krymski. Znajdowały się tam ważne ośrodki przemysłu stoczniowego (stocznie w Mikołajowie z największymi w całym ZSRR dokami i pochylniami), jednak jako całość region ten odgrywał mniejszą rolę od Doniecko-Naddnieprzańskiego.

¹⁰ J. Tanny, *op. cit.*, s. 179-180.

¹¹ A. Polese, *Limits of a Post-Soviet State. How Informality Replaces, Renegotiates and Reshapes Governance in Contemporary Ukraine*, Stuttgart 2016, s. 209-210.

rzystwo Języka Ukraińskiego, wreszcie Ludowy Ruch Ukrainy na Rzecz Przebudowy (w skrócie: Ruch).

W nowych organizacjach doszło do kilku rozłamów, co z jednej strony było zjawiskiem typowym dla sytuacji, w której po dekadach monopolu politycznego zaczyna się rozwijać pluralizm, z drugiej strony mogło być efektem manipulacji służb specjalnych. Niewątpliwie nomenklatura Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego¹² starała się utrzymać kontrolę nad rodzącymi się zjawiskami, czego przejawem była próba stworzenia imitacji Ruchu. W dniu 25 sierpnia 1990 r. zorganizowano w Odessie zebranie założycielskie Ludowego Ruchu na rzecz Przebudowy. W nazwie mającej powstać organizacji nie było dopełnienia „Ukrainy”, ale zebranie zwołano w Domu Twórczości Amatorskiej im. Łesi Ukrainki, co miało ewidentnie sugerować związki z ukraińskim ruchem kulturalnym. Impreza miała ściśle wyreżyserowany charakter i wyselekcjonowany skład, prowadzona była w całości w języku rosyjskim, a przewodniczącym delegacji na ogólnokrajowy zjazd Ruchu w Kijowie wybrano sekretarza Komitetu Obwodowego KPZR ds. ideologii, Rusłana Bodełana. Autentyczny obwodowy zjazd założycielski Ludowego Ruchu Ukrainy na rzecz Przebudowy w obwodzie odeskim odbył się „na emigracji” w Kiszynowie 26 sierpnia.¹³

Do obwodu w roku 1990 dotarła też związana z pieriestrojką fala zmian kadrowych w aparacie partyjnym i państwowym. W dniu 3 kwietnia z powodu osiągnięcia wieku emerytalnego został zwolniony z funkcji dotychczasowy pierwszy sekretarz KO KPZR, Heorhij Kriuczukow.¹⁴ Na jego miejsce został wybrany właśnie Rusłan Bodełan. Ponieważ z Konstytucji Ukraińskiej SRR usunięto już zapis o kierowniczej roli Partii, zgodnie z ówczesną strategią nomenklatury postarał się on też o drugie stanowisko, w traktowanym dotąd jako podrzędny aparacie państwowym (tzw. władzy radzieckiej) — 5

¹² Struktury KPZR na terenie Ukraińskiej SRR używały nazwy Komunistyczna Partia Ukrainy, były jednak częścią ogólnozwiązkowej KPZR. Tu użyto nazwy KPZR dla odróżnienia od późniejszej Komunistycznej Partii Ukrainy działającej w niepodległej Ukrainie.

¹³ H. I. Hončaruk, *Narodnyj Ruch Ukraïny. Istorija*, Odesa 1997, s. 39-41; O. M. Kozačenko, *Vynyknennja al'ternatywnoho Ruchu v Odesi*, „Intelihencija i vlada” 2012, wyp. 25, s. 152-158; V. V. Mychajlov, *Polityčne protystojannja neformal'nych hromads'kych ob'jednan' ta Komunistyčnoj partii na Odeščyni naprykinci 80-ch — na počatku 90-ch rr. XX st.*, „Naukovi praci istoryčnogo fakul'tetu Zaporiz'koho nacional'noho universytetu” 2013, wyp. XXXV, s. 213. Incydent z „fałszywym Ruchem” być może byłby niewarty większej uwagi, gdyby nie późniejsza rola polityczna Rusłana Bodełana w dziejach regionu i miasta — w tym świetle epizod ten pokazuje, jak trudno było nomenklaturze partyjnej pogodzić się z pluralizmem politycznym.

¹⁴ Imiona i nazwiska obywateli Ukrainy, a wcześniej mieszkańców Ukraińskiej SRR, są tu podawane w transkrypcji z wersji ukraińskiej, ponieważ od 28 października 1989 r. język ukraiński był językiem państwowym Ukraińskiej SRR i obowiązywał (przynajmniej formalnie) jako kancelaryjny w pracy organów państwowych.

kwietnia objął funkcję przewodniczącego rady obwodowej, czyli państwowej władzy uchwałodawczej. W grudniu 1990 r. Rada Najwyższa USRR przyjęła ustawę nakazującą połączenie funkcji przewodniczącego rady obwodowej i przewodniczącego komitetu wykonawczego rady obwodowej. Od 28 stycznia 1991 r. Bodełań skupił więc trzy najwyższe funkcje w obwodzie: kierował władzą uchwałodawczą, wykonawczą i partyjną (dyrektywną). W roku 1990 odbyły się wybory rad dzielnicowych (rejonowych) w Odessie. W jednej z ówczesnych ośmiu dzielnic (Żowtnewyj rajon) wygrał je niezależny kandydat bezpartyjny, szef kooperatywy „Ekopolis” Eduard Hurwic.

Podczas puczu tzw. Państwowego Komitetu Stanu Wyjątkowego w sierpniu 1991 r. Bodełań przyjął postawę wyczekującą, najprawdopodobniej naśladując ówczesnego przewodniczącego Rady Najwyższej USRR Leonida Krawczuka. W odezwie do mieszkańców obwodu opublikowanej w prasie 21 sierpnia zaapelował o spokój, stwierdzając, że „trzeba czasu. by zorientować się w sytuacji”, poinformował, że na terenie obwodu stan wyjątkowy nie został wprowadzony, a na koniec wezwał, by „przygotować się do zimy”¹⁵. Przewodniczący komitetu wykonawczego rady miejskiej Odessy (tzw. mer) Wałentyn Symonenko potępił pucz i wystąpił z KPZR.¹⁶ Ruch i Eduard Hurwic wezwali mieszkańców na mityng w obronie demokracji, jednak liczba ludzi, którzy się na nim zebrałi, była niewielka.

Wraz z rozwiązaniem KPZR powstała luka w ustroju państwa — zniknęła władza dyrektywna. Dotychczas komitet obwodowy lub miejski partii z pierwszym sekretarzem na czele reprezentował władzę centralną i wydawał dyrektywy polityczne, komitet wykonawczy rady obwodowej lub miejskiej zajmował się technicznym administrowaniem, zaś rada obwodowa lub miejska była ciałem dekoracyjnym. System rad polegał teoretycznie na delegowaniu władzy z dołu do góry, po rozwiązaniu KPZR powstała więc groźba, że Ukraina stanie się luźną konstelacją obwodów, a te z kolei luźną konstelacją miast i rejonów. By tego uniknąć, powołano instytucję przedstawicieli prezydenta w obwodach, którzy przejęli kompetencje administracyjne z rąk przewodniczących komitetów wykonawczych rad obwodowych. Pierwszym

¹⁵ Treść wystąpienia zob.: *Vybory–1991: razval SSSR, putč GKČP, opečatannaja Kompartija, nezavisimost’ Ukrainy i pobeda Kravčuka, Ukrain’ska Služba Informacii*, 21.03.2019, www.usion-line.com/vybory-1991-razval-sssr-putch-gkchp-opečatannaya-kompartiya-nezavisimost-ukrainy-i-pobeda-kravchuka/ [13.01.2023].

¹⁶ Ur. 1940 w Odessie, inżynier budownictwa, pracował w budownictwie i w aparacie partyjnym, 1983–1992 przewodniczący rady miejskiej i miejskiego komitetu wykonawczego Odessy („mer”), 1986–1990 deputowany Rady Najwyższej USRR, 26.03–11.07.1992 przedstawiciel prezydenta w obwodzie odeskim, następnie 11.07–7.11.1992 wicepremier Ukrainy, 1994–1998 deputowany Rady Najwyższej, 1996–2011 prezes Izby Obrachunkowej Ukrainy przy Radzie Najwyższej.

przedstawicielem prezydenta w obwodzie odeskim został w dniu 26 marca 1992 r. Wałentyn Symonenko. Rada miejska na stanowisko mera wybrała zaś jego dotychczasowego zastępcę Leonida Czerneha.¹⁷ Bodełań zachował tylko funkcję przewodniczącego rady. Jednak już lipcu Symonenko, który okazał się sprawnym administratorem, awansował do Kijowa na funkcję wicepremiera, a przedstawicielem prezydenta został były wicemer Odessy, Władlen Iljin.¹⁸

Czerneha i Iljin wywodzili się z miejskiego aparatu wykonawczego, który w czasach radzieckich wykonywał praktyczne funkcje zarządzania miastem i rekrutowany był głównie z inżynierów budownictwa i innych specjalistów technicznych. Obaj byli bardziej technokratami niż politykami, nie wykorzystali swoich stanowisk do zbudowania zaplecza politycznego, lub nie mieli takich aspiracji.¹⁹ Tymczasem Bodełań w listopadzie 1992 r. zdołał dostać się do parlamentu Ukrainy wygrywając wybory uzupełniające w Kili.

Dwudziestego szóstego czerwca 1994 r. odbyła się pierwsza tura przedterminowych wyborów prezydenckich oraz wybory lokalne, w których wybierano także przewodniczących rad. Jedną z ostatnich decyzji Rady Najwyższej kadencji 1990-1994 była likwidacja instytucji przedstawicieli prezydenta i przekazanie władzy wykonawczej komitetom wykonawczym rad obwodowych i rejonowych. Wybory te były więc pierwszymi (i ostatnimi) „bezpośrednimi wyborami gubernatorskimi” oraz pierwszymi bezpośrednimi wyborami „merowskimi”, bowiem przewodniczący rady obwodu i miasta miał zostać także szefem komitetu wykonawczego danej jednostki.²⁰

W wyborach „gubernatorskich” Bodełań, poparty przez Komunistyczną Partię Ukrainy i Socjalistyczną Partię Ukrainy wygrał w pierwszej turze, pokonując wyraźnie Iljina proporcją 57,96% : 24,88%²¹. W wyborach „merowskich” zaś w drugiej turze 10 lipca 1994 r. wygrał Hurwic, pokonując

¹⁷ Ur. 1944, ekonomista, pracował w administracji komunalnej i aparacie partyjnym, mer Odessy 1992–1994. Następnie dyrektor w firmach budowlanych.

¹⁸ Urodzony 1937 w Bereziwce w obwodzie odeskim, inżynier budownictwa, pracował w budownictwie i w administracji państwowej, w latach 1990–1992 wiceprzewodniczący miejskiego komitetu wykonawczego w Odessie („wicemer”), 11.07.1992 — 26.07.1994 przedstawiciel prezydenta w obwodzie odeskim. Zmarł w 2016 r.

¹⁹ K. Macuzato, *Sovremennaja patrimonija i formirovanie oficial'nych partij v Ukraine — Odesskaja, Zakarpatskaja, Doneckaja, Dnepropetrowskaja oblasti*, [w:] *Prostranstvennyje faktory v formirovanii partijnych sistem — dialog amerikanovedov i postsovetologov*, red. K. Macuzato, Sapporo 2002, s. 75.

²⁰ W latach 90. szefów władz wykonawczych obwodu zaczęto nieformalnie nazywać „gubernatorami”. Od 1994 r. natomiast wybierani bezpośrednio przewodniczący rady miejskiej, będący jednocześnie szefami władzy wykonawczej w mieście, noszą tytuł „głowy miasta” (ukr. *miśkyj hołowa*), zaś nieformalnie są nazywani „merami”.

²¹ K. Macuzato, *op. cit.*, s. 75.

niewielką różnicą głosów (50,2% : 49,8%,) popieranego przez KPU i SPU Ołeksija Kostusiewa, dotychczas przewodniczącego komitetu miejskiego ds. prywatyzacji.²² Hurwic obiecywał stworzenie w mieście wolnej strefy ekonomicznej, zbudowanie terminalu naftowego i rozwiązanie problemów ekologicznych miasta. Pewną rolę w kampanii odgrywała też kwestia tożsamościowo-polityczna. Kostusiew był jawnie prorosyjski i popierały go partie postkomunistyczne, Hurwic natomiast w 1991 r. był mężem zaufania Władysława Czornowoła, kandydata Ruchu na prezydenta Ukrainy. Kostusiew i KPU uznawali wybory merowskie za sfałszowane.²³

Zarówno Bodełań, jak i Hurwic dostali się w 1994 r. do Rady Najwyższej Ukrainy. Bodełań, choć kandydował z poparciem KPU i SPU, w parlamencie przyłączył się do klubu „Konstytucyjne Centrum” popierającego nowego prezydenta Leonida Kuczmę. W lipcu 1995 r. ustanowiono instytucję Obwodowych Administracji Państwowych (ODA) których szefowie mianowani przez prezydenta, zwani potocznie gubernatorami, sprawują odtąd władzę wykonawczą w regionach. Jedenastego lipca Bodełań został mianowany szefem Odeskiej ODA.

W ten sposób w Odessie ukształtowała się oś konfliktu politycznego. Uosabiali ją dwaj przeciwnicy: Bodełań kontra Hurwic. Był to więc konflikt „aparaczyka” z „reformatorem”, „postkomunisty” z „demokratą”, elity wiejskiej z elitą miejską. Przede wszystkim jednak obaj rywale doskonale wręcz egzemplifikują dwa z czterech proveniencyjnych typów elit regionalnych Ukrainy doby transformacji, wyznaczonych przez ukraińskiego historyka i polityka Hryhorija Nemyrię. Wyróżnił on cztery takie typy. Pierwszy to dawna nomenklatura, tj. kierownicy struktur partyjnych i gospodarczych wyższego szczebla, chcący zachować swą pozycję; drugi — „drugi eszelon”: dawni działacze komsomolscy i partyjni niższego szczebla oraz kadra zarządzająca przedsiębiorstw, pozbawieni obciążeń ideologicznych i bardziej pragmatyczni, trzeci — to „modernizatorzy” — ludzie z dawnej szarej strefy oraz nowi biznesmeni ery pieriestrojki, wreszcie czwarty „nacional-demokraci” — ludzie ze środowiska inteligencji akademickiej i dawni dysydenci.²⁴

²² Ołeksij Kostusiew — ur. w 1954 r. w Niewielsku na Sachalinie, ekonomista, ukończył studia w Odessie. Deputowany Rady Najwyższej 1994–1998 z listy Socjalistycznej Partii Ukrainy i Wiejskiej Partii Ukrainy, 2006–2007 i 2007–2012 z Partii Regionów. 2001–2010 przewodniczący Komitetu Antymonopolowego Ukrainy. Mer Odessy 6.11.2010 — 4.11.2013, prowadził skrajnie prorosyjską politykę kulturową i językową.

²³ H. Hončaruk, *Prezydent i Odesa*, s. 32.

²⁴ H. Nemyria, *Regional Identity and Interests: The Case of Eastern Ukraine*, w: *Between Russia and the West: Foreign and Security Policy of Independent Ukraine*, red. K. R. Spillmann, A. Wenger, D. Müller, Bern 1999, s. 309–311.

Bodełań był typowym przedstawicielem pierwszej kategorii — nomenklatury. Urodził się w 1942 r. koło miasta Bałta — wówczas pod rumuńską okupacją.²⁵ Deklarował narodowość ukraińską.²⁶ Ukończył studia pedagogiczne w Pietropawłowsku na Kamczatce, ale po kilku latach pracy jako nauczyciel wychowania fizycznego i instalator na budowie, od 1964 r. został zawodowym działaczem aparatu komsomolskiego i partyjnego. W momencie rozpadu ZSRR był szefem partii na poziomie obwodu, w jednym z najludniejszych i największych obwodów Ukrainy. Jak pisze Nemyria:

Po czasowym zakazie działania Partii Komunistycznej, regionalny administracyjny eszelon dawnych członków partii zademonstrował ideologiczną neutralność oraz hierarchiczną lojalność wobec Kijowa.²⁷

Hurwic zaś był człowiekiem o zupełnie innym rodowodzie. Urodził się w roku 1948 w Mohylewie Podolskim w rodzinie żydowskiej, represjonowanej w czasach stalinowskich (ojciec w 1937 r. otrzymał wyrok 9 lat łagru za rzekome szpiegostwo). W roku 1971 ukończył Leningradzki Instytut Inżynierjno-Budowlany, pracował w budownictwie w Mołdawii i Odessie, w tej ostatniej zamieszkał na stałe od 1977 r. Nigdy nie należał do KPZR. W 1987 r. otworzył w Odessie prywatną firmę (formalnie: kooperatywę) „Ekopolis” zajmującą się ekologią i badaniami geologicznymi. Była żona i córka Hurwica od roku 1990 mieszkają w Hajfie w Izraelu.²⁸ Jest on niemal modelowym przykładem modernizatora z typologii Nemyrii:

Modernizatorzy składali się z byłych i obecnych przedsiębiorców „z cienia”, którzy zgromadzili bogactwo na pośrednictwie i operacjach handlowych, oraz z ludzi którzy trafili do polityki w burzliwych latach głośności i pieriestrojki, łącznie z tymi, którzy starli się przekształcić kapitał polityczny w bogactwo materialne i *vice versa*. Ich interesy i ambicja sięgały dalej niż polityczna i ekonomiczna sfera byłego Związku Radzieckiego. Tworzą najbardziej kosmopolityczną część elit Ukrainy i nie obawiają się wyzwań globalizacji. Popierają „Europejski wybór” Ukrainy i szybkie reformy rynkowe oraz grawitują ku prawej stronie spektrum politycznego.²⁹

²⁵ Autobiografia zob. R. Bodełań, *Ispoved'*, Kiśinev 2009, www.politikym.net/biblioteka/kniga_ispoved.htm [13.01.2023].

²⁶ Od 1930 r. w ZSRR wszyscy obywatele mieli w dokumentach osobistych wpisana indywidualną narodowość. W niepodległej Ukrainie zniesiono ten wpis w 1992 r., ale zwyczaj podawania w biogramach indywidualnej narodowości — teraz już swobodnie deklarowanej — trwał jeszcze przez pewien czas.

²⁷ H. Nemyria, *op. cit.*, s. 309.

²⁸ Na temat biografii Hurwica zob. E. Gurvic [wywiad z], N. Karpenko, *Gurvic — eto go-łova!*, „Lechaim” 2006, nr 2 (166), www.lechaim.ru/ARHIV/166/VZR/o05.htm [13.01.2023].

²⁹ H. Nemyria, *op. cit.*, s. 310.

Głównym polem konfrontacji była gospodarka. W interesie dawnej nomenklatury było jak najdłuższe zachowanie formalnie państwowej struktury własności i własnych pozycji w aparacie państwowym, w interesie modernizatorów zaś — szybka prywatyzacja, akumulacja kapitału i zabezpieczenie swojej własności. Według Kimitaki Matsuzato, badacza postradzieckich elit z Uniwersytetu Hokkaido, Bodełan i związany z nim lokalny klan, w skład którego wchodził funkcjonariusze prokuratury i milicji, stworzyli cały system mechanizmów pozwalających im drenować gospodarkę.³⁰ Najprostszy mechanizm była korupcyjna renta pobierana od inwestycji zagranicznych i pomocy zagranicznej oraz od inwestycji infrastrukturalnych realizowanych przez administrację państwową. Najbardziej dochodowym — defraudacje dokonywane przy okazji reeksportu rosyjskiej ropy naftowej przez terminal w porcie Jużne.³¹

Natomiast Hurwic jako mer dzielnicy, a następnie miasta, przeprowadził prywatyzację handlu, gastronomii i usług oraz był przeciwny jakimkolwiek praktykom protekcyjnym. Władze obwodu chciały natomiast, by miasto organizowało zakupy żywności od agrofirm obwodu (dawnych kołchozów i sowchozów) i by chroniło rynek przed importem produktów spożywczych.³² Bodełan alarmował: „Czy trzeba zwozić warzywa i owoce z Grecji czy Izraela, skoro przepiękne pomidory, ogórki, jabłka rosną kilkadziesiąt kilometrów od Odessy?”³³.

Kwestia ideowa i tożsamościowa w „odeskim konflikcie” była dość ambiwalentna. Hurwic był popierany przez koalicję w radzie miejskiej o nazwie Odeski Klub Międzypartyjny.³⁴ W jej skład wchodziły ugrupowania wyraźnie narodowe jak Ludowy Ruch Ukrainy, Kongres Ukraińskich Nacjonalistów³⁵ i Ukraińska Partia Republikańska.³⁶ Należały tam jednak także partie ambiwalentne wobec kwestii tożsamościowych, jak Partia Zielonych Ukrainy, Socjaldemokratyczna Partia Ukrainy oraz będąca reprezentacją oligarchów Donbasu Liberalna Partia Ukrainy. W Klubie były jednak także dwie partie

³⁰ K. Macuzato, *Sovremennaja patrimonija...*, s. 76.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ R. Bodelan, *op. cit.*

³⁴ H. Hončaruk, *Odes'ke protystojannja...*, s. 60.

³⁵ Najznaczniesze z kilku ugrupowań odwołujących się do dziedzictwa klasycznego ukraińskiego integralnego nacjonalizmu, założone w 1992 z inicjatywy emigracyjnych działaczy Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów.

³⁶ Niepodległościowa partia centroprawicowa założona w 1990 r. przez działaczy Ukraińskiego Związku Helsińskiego.

prorosyjskie opowiadające się za federalizacją Ukrainy: Międzyregionalny Blok Reform i Konstytucyjno-Demokratyczna Partia Ukrainy.

Krytyczny wobec Hurwica odeski historyk Hryhorij Honczaruk pisał ironicznie, że poparcie niektórych narodowo zorientowanych intelektualistów ukraińskich dla mera miało wynikać z przekonania, że „trudniej będzie [Hurwiciowi] przekształcić Odesę w przedmieście Hajfy, niż [Kostusiewowi] pozbyć się kruchej niezależności od Moskwy”³⁷. W 1995 r. rada obwodowa kierowana przez Bodełana uchwaliła apel do władz Ukrainy, Białorusi i Rosji o unieważnienie umów białowieskich w sprawie rozpadu ZSRR, co jednoznacznie postawiło gubernatora w świetle skrajnie niekorzystnym z punktu widzenia ukraińskiego patriotyzmu³⁸. Jednak wielu dawnych działaczy Ruchu było już wtedy zdecydowanymi przeciwnikami Hurwica.

Hurwic rozpoczął w mieście bardzo radykalną politykę tożsamościową, która w zrywaniu z dziedzictwem epoki sowieckiej szła bardzo daleko, ale jej relacja wobec ukraińskiej idei narodowej była niejednoznaczna. Mer już w 1995 r. doprowadził do przemianowania 170 ulic w Odessie, w tym 134 z nich przywrócono nazwy przedrewolucyjne.³⁹ Najbardziej reprezentacyjny plac Odessy, Potiomkinowców, został znów Jekatierinskim. Choć wywodzono, iż nazwa placu upamiętnia świętą Katarzynę Aleksandryjską, to na intencje wskazywało, że rada miejska podjęła uchwałę o odbudowaniu na nim pomnika Założycieli Odessy, potocznie zwanego pomnikiem Katarzyny II.⁴⁰ Miał on stanąć na miejscu, gdzie od 1965 r. znajdował się pomnik powstania marynarzy na pancerniku „Potiomkin” w 1905 r. Wywołało to oburzenie ukraińskich środowisk narodowo-demokratycznych.⁴¹

W toponimice wprowadzanej przez Hurwica były pewne paradoksy. Miał on dążyć do przemianowania ulicy Bohdana Chmielnickiego, przebiegającej przez dawną żydowską dzielnicę Mołdawanka, gdyż Chmielnicki odpowiadał za pogromy Żydów w 1648 r.⁴² Jednocześnie w centrum miasta pojawił się

³⁷ *Ibidem*, s. 68. W Hajfie mieszka była żona Hurwica, a od 1992 r. ten izraelski port jest oficjalnie miastem pobratymczym Odessy.

³⁸ H. Honczaruk, *Odes'ke protystojannja...*, s. 188. Honczaruk nazwał ten krok „pomyłką”.

³⁹ E. Gurvic [wywiad z], N. Karpenko, *Gurvic — eto golova!...*

⁴⁰ Pomnik został wzniesiony w 1900 r., przedstawia Katarzynę II na kolumnie, a u jej stóp cztery postacie: José de Ribasa, François de Wollanta, Gieorgija Potiomkina i Płatona Zubowa. Pomnik usunięto w 1920 r., przy czym figury czterech akolitów zostały zachowane jako eksponaty muzealne. Ostatecznie został odbudowany w 2007 r. (podczas drugiego merostwa Hurwica), a usunięty w grudniu 2022 r.

⁴¹ Zob. H. I. Honczaruk i ti, *chto pro n'oho. Hazetni rozum ta emocii*, red. S. A. Cviljuk, Odesa 2012, s. 94-122.

⁴² H. Honczaruk, *Odes'ke protystojannja...*, s. 25-26.

zaułek Romana Szuchewycza.⁴³ Było to czymś w rodzaju politycznego żartu lub prowokacji. Główna siedziba Służby Bezpieczeństwa Ukrainy (SBU) mieściła się przy ulicy, której w 1994 r. przywrócono historyczną nazwę Żydowskiej (ros. *Jewriejskaja*). Ten adres nie uzyskał aprobaty szefostwa SBU, które zaczęło używać na drukach adresu „zaułek Gribojedowa” od uliczki przebiegającej na tyłach gmachu, gdzie umieszczono też biuro podawcze. Hurwic przemianował więc ją na zaułek Szuchewycza: „Kiedy zarząd KGB [sic] znalazł się na ulicy imienia człowieka, który zabił kupę kagiebiów, oni od razu pojęli, że na Żydowskiej lepiej. Widzicie, bywa coś gorszego od Żydów...”⁴⁴

Generalnie polityka tożsamościowa Hurwica zmierzała w kierunku kreowania tożsamości miejskiej, nawiązującej do epoki przedrewolucyjnej i do tradycji wielokulturowości, ale z zachowaniem pewnych elementów dziedzictwa sowieckiego. Zapoczątkowano nowy, ludyczny styl obchodów Dnia Zwycięstwa i Dnia Wyzwolenia Odessy — biesiady z weteranami pod gołym niebem, z koncertami i dyskotekami. Z okazji pięćdziesiątej rocznicy zwycięstwa w 1995 r. Prospekt Leninskiej Iskry został przemianowany na Prospekt Marszałka Żukowa, odsłonięto pomniki Poległych w Afganistanie, Ofiar Represji Stalinowskich i Ofiar Czarnobyla, a przy bramie portu popiersia José de Ribasa i François de Wollanta.⁴⁵

Jednocześnie pod patronatem mera wydano krajoznawczy podręcznik o obwodzie dla szkół pod tytułem *My — Odesyty*, z krytycznymi ocenami okresu radzieckiego oraz z wyrazistą afirmacją ukraińskiej idei narodowej.⁴⁶ Odessa i obwód były pokazane jako metropolia i region wielokulturowe, współtworzone przez ludzi różnego pochodzenia, obecnie zgodnie z Konstytucją tworzących naród ukraiński. Podręcznik zawierał też prezentację aktualnej sceny politycznej regionu, z bardzo wyrazistymi ocenami. Generalnie lista partii scharakteryzowanych w podręczniku pozytywnie lub neutralnie pokrywała się z listą partii wchodzących w skład Odeskiego Klubu Między-

⁴³ Roman Szuchewycz (1907–1950) — jeden z głównych liderów Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (banderowskiej); w latach 1943–1950 komendant główny Ukraińskiej Powstańczej Armii.

⁴⁴ E. Gurvic [wywiad z], N. Karpenko, *op. cit.* W 1999 za merostwa Bodełana zaułkowi przywrócono przedrewolucyjną nazwę Pokrowskij. Nadanie imienia Szuchewycza było złośliwością pod adresem służb specjalnych także dlatego, że przypominało, iż w 1948 i 1949 r. odeskie struktury ówczesnego Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego (MGB) nie wykryły pobytów komendanta UPA w Odessie, który przyjeżdżał tu konspiracyjnie.

⁴⁵ José de Ribas y Boyons (1751?–1800) — szlachcic neapolitański, od 1769 r. w służbie rosyjskiej, admirał, w latach 1794–1797 wojskowy i cywilny naczelnik Hadżibeju-Odessy. François Sainte de Wollant (1751–1818) — szlachcic brabancki, inżynier wojskowy, od 1787 w służbie rosyjskiej, uczestnik wojen rosyjsko-tureckich, główny budowniczy miast i twierdz na nowo zdobytych terenach nadczarnomorskich, w tym budowniczy portu w Odessie.

⁴⁶ *My — odesyty...*

partyjnego będącego zapleczem Hurwica w radzie miejskiej. Wyjątkiem była Konstytucyjno-Demokratyczna Partia Ukrainy, należąca do Klubu, ale opisana negatywnie jako antyukraińska.⁴⁷

W obozie gubernatora zarzucano, że podręcznik jest wyrazem „kultu jednostki”⁴⁸. Mer miał rzekomo zamiar kandydować na urząd prezydenta Ukrainy, a trampoliną do tego miało być hasło *Odiessity — wsiom primier, łuczszij gorod, łuczszij mer!*⁴⁹ Był postacią o innym wizerunku niż politycy doby radzieckiej — często występował publicznie bez krawata, kreując obraz popularnego i przystępnego „Edika”. Przeciwnicy oskarżali go o „małomiasteczkową ideologię”, dewastację systemu oświaty, zamiar zniszczenia przemysłu, ustanowienie dyktatury policyjnej w mieście względnie próbę stworzenia „prywatnej policji”, próbę wywołania zamieszek 23 marca 1998 r., a także kontakty ze zorganizowaną przestępczością lub przynajmniej przyzwolenie na rozpanoszenie się przestępców w mieście.⁵⁰ Sam Hurwic miał immunitet jako poseł Rady Najwyższej, ale sterowana przez władze obwodowe prokuratura i milicja nękały jego współpracowników.

W konflikcie miał też rzekomo wystąpić „wątek czeczeński”. Bodełan oskarżył władze miasta o „otwarte afiszowanie się związkami z czeczeńskimi bojownikami”, bowiem. w 1997 r. w Odessie w drodze do Hagi wylądował samolot z wiceprezydentem Republiki Iczkeria, Wachą Arsanowem⁵¹. Hurwic przypomniał później, że wtedy władza Republiki Iczkeria była uznawana przez Federację Rosyjską⁵² i poinformował, że sam był w Czeczenii w 1996 r. na prośbę prezydenta Kuczmy i ministra spraw zagranicznych Hennadija Udowenki, aby wynegocjować uwolnienie Ukraińców porwanych w Czeczenii dla okupu.⁵³

„Odeski konflikt” miał jednak istotnie przemocowe oblicze. Od początku sprawowania urzędu mera Hurwic jeździł jeepem z kuloodpornymi szybami, a w wejściu do merostwa ustawiono bramkę wykrywającą metale. Na jego prośbę przez pewien czas ochraniał go oddział antyterrorystyczny Służby

⁴⁷ *Ibidem*, s. 190-193.

⁴⁸ H. Hončaruk, *Odes'ke protystojannja...*, s. 17

⁴⁹ *Ibidem*, s. 18. Ros.: *Odessici — przykład dla wszystkich, lepsze miasto, lepszy mer!*

⁵⁰ *Ibidem*, s. 8-50, 74-90; R. Bodelan, *Ispoved...*

⁵¹ R. Bodelan, *Ispoved...*

⁵² Istotnie był to okres między pierwszą a drugą wojną czeczeńską, kiedy to na mocy porozumień z Chasaw-Jurt z 30 sierpnia 1996 r. Rosja uznawała władze Czeczeńskiej Republiki Iczkeria za władzę Czeczenii *de facto* i stronę negocjacji.

⁵³ D. Irpenskiy, *Sekrety novogo-starogo mēra. Èduard Gurvic pryotkryvaet tajnuju zavesu, Vsemirnyj Klub Odessitov*, 30.07.2005, www.odessitclub.org/reading_room/irpensky/gurvits.htm [13.01.2023].

Bezpieczeństwa Ukrainy.⁵⁴ W niewyjaśnionych okolicznościach zginęło oraz zaginęło kilku dziennikarzy, w tym popularny dziennikarz gazety „Wieczornaja Odessa” Borys Derewianko, krytykujący Hurwicę.⁵⁵ Obecnie na różnych podrzędnych sensacyjnych stronach internetowych można znaleźć informacje o powiązaniach jednej lub drugiej strony konfliktu z „autorytetami kryminalnymi”. Można domniemywać, że takowe powiązania istotnie były, jednak miarodajność konkretnych informacji na ten temat zamieszczanych w internecie jest wątpliwa.⁵⁶

Konflikt osiągnął apogeum w 1998 r. Bodełan zdecydował wówczas o przejściu na stanowisko mera — pochodzące z wyboru, a nie z nominacji. Być może był to skutek obaw, że prezydent Leonid Kuczma na dłuższą metę nie będzie chciał się opierać w regionach na przedstawicielach starej nomenklatury. Bodełan wstąpił do proprezydencjonalnej Agrarnej Partii Ukrainy i nawet otrzymał miejsce nr 5 na liście w wyborach do Rady Najwyższej. Choć partia ta nie dostała się do parlamentu, to prezydent zaangażował w proces wyłaniania władzy miejskiej w Odessie.

W wyborach mera 29 marca 1998 r. Hurwicz uzyskał 48,8%, a Bodełan 33,8%, przy frekwencji 61,3%.⁵⁷ Bodełan zaskarżył wyniki jako rzekomo sfałszowane, a sąd obwodowy w Kirowohradzie unieważnił wybory. Odeska miejska komisja wyborcza nie uznała tego wyroku. Wtedy do miasta przybyli przedstawiciele prezydenta — premier Walerij Pustojowienko i doradca Jewgienij Kusznariow, którzy stwierdzili, że „mieszkańcy miasta” wyrażają postulat wprowadzenia w Odessie zarządu prezydenckiego. Bodełan 26 maja został zdjęty z funkcji gubernatora, a na jego miejsce prezydent powołał dotychczasowego wicegubernatora Serhija Hrynieweckiego.⁵⁸ Prezydent 28 maja wydał dekret „O środkach w celu zabezpieczenia konstytucyjnych praw

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ H. Hončaruk, *Odes'ke protystojannja...*, s. 71-72.

⁵⁶ Na temat odeskiej przestępczości zorganizowanej w latach 90. zob. V. Davidzon, *op. cit.*, s. 153-160. Autor ten, rosyjsko-ukraińsko-amerykański krytyk literacki i dziennikarz kulturalny związany z Odessą, wymienia nazwisko Aleksandra Angieria ps. „Aniël”, uznanego za głównego szefa podziemia przestępczego w Odessie, jako wroga Hurwicy.

⁵⁷ K. Macuzato, *op. cit.*, s. 78.

⁵⁸ Serhij Hrynieweckij, ur. w 1957 r. w rejonie bołhradzkim, inżynier mechanik, pracował w aparacie komsomolskim i partyjnym, a od 1991 r. w biznesie. W latach 1995–1998 wicegubernator obwodu odeskiego, 26.05.1998–4.02.2005 gubernator. Trzykrotnie deputowany Rady Najwyższej: w latach 1998–1999 (należał do proprezydencjonalnej kadencji Partii Ludowo-Demokratycznej, złożył mandat w 1999), 2007–2012 Bloku Łytwyna, 2012–2014 należał do frakcji Partii Regionów, wystąpił z niej w lipcu 2014 r. Ponownie gubernator obwodu odeskiego 27.11.2020–1.3.2022. Hrynieweckiego należy uznać za reprezentanta innej kategorii elit — tzw. drugiego eszelonu, także wywodzącego się z oficjalnych struktur sprzed 1991 r., ale bardziej elastycznego politycznie i ideologicznie.

obywateli i kierowania procesami życiowymi w mieście Odessa”, w którym odwołał Hurwica i mianował pełniącym obowiązki mera Mykołę Biłobłockiego, byłego wicepremiera Ukrainy.⁵⁹ Miejska komisja wyborcza pod presją unieważniła marcowe wybory i rozpisała ich powtórkę na 23 sierpnia. Hurwic był tym razem skutecznie wykluczony decyzją sądu. W sezonie wakacyjnym i wobec niegłosowania elektoratu Hurwica, frekwencja była bardzo niska: 36,8%. Bodełan został merem, otrzymując 36,7% głosów, a popierany przez SPU Ołeksij Kostusiew uzyskał 27,4%⁶⁰.

Po 1998 r. konflikt elit w Odessie stopniowo zaczął wpisywać się kontekst ogólnokrajowy. Bodełan został szefem odeskich struktur miejskich Partii Regionów — która z czasem stała się ogólnokrajową machiną polityczną oligarchów, biurokratów i środowisk prorosyjskich, rozwinęła mechanizmy przechwytywania państwa i utrzymywania władzy metodami autorytarnymi. Hurwic zaś dołączył ostatecznie do obozu „pomarańczowego”⁶¹, reprezentującego — choć bardzo dysfunkcjonalnie — klasę średnią i społeczeństwo obywatelskie. Bodełan i Hurwic ponownie zmierzili się w wyborach merowskich 31 marca 2002 r., Bodełan wtedy utrzymał fotel mera, uzyskując 45,8% głosów (Hurwic: 31,0%).⁶² Protest Hurwica wskazujący na fałszerstwa wyborcze został przez sąd oddalony. Hurwic jednak wrócił na stanowisko po Pomarańczowej Rewolucji — 4 kwietnia 2005 r. sąd unieważnił wynik wyborów z 2002 roku i orzekł, że Hurwic jest merem. Utrzymał tę funkcję także po kolejnych wyborach w 2006, do roku 2010.

Peryferyjne położenie Odessy w Ukraińskiej SRR spowodowało, że tamtejsza nomenklatura partyjna nie była zbyt silna. Bodełan był reprezentantem partyjnych elit z obwodu, czyli wiejskich; nie miał oparcia w metropolii poza ludźmi aparatu milicyjno-prokuratorskiego. Ale zdołał uzyskać i wykorzystać patronat w stolicy, czyli nakłonić prezydenta Kuczmę do interwencji w sprawy lokalne. Z kolei gospodarczo-społeczny charakter Odessy sprawił, że „modernizatorzy” byli tam wyjątkowo silni. Żydowski mer-biznesmen wpisywał się też w rekonstruowaną na nowo tożsamość miasta, ufundowaną na legendzie *frontier seaport boomtown* z przełomu XIX i XX w. wyrosłego w warunkach handlowej prosperity, słabości rządów prawa, łagodnego klimatu przyciągającego poszukiwaczy przygód, majątku i ziemskich przyjemności.⁶³

⁵⁹ H. Hončaruk, *Prezydent i Odesa*, s. 74-75.

⁶⁰ Szerzej zob. K. Macuzato, *op. cit.*, s. 77-79.

⁶¹ Był deputowanym do Rady Najwyższej; niezależnym w latach 1994–1998 i 1998–2002 oraz z listy Nasza Ukraina w latach 2002–2005. Potem należał do partii Front Zmian (lider Arsenij Jaceniuk) i Ukraiński Demokratyczny Alians Reform (lider Witalij Kłyczko).

⁶² H. Hončaruk, *Atakowany z pokłykanja...*, s. 185.

⁶³ J. Tanny, *op. cit.*, s. 2.

W kraju o ugruntowanej demokracji opisany wyżej konflikt prawdopodobnie byłby normalną rywalizacją dwóch partii politycznych będących reprezentacją interesów różnych grup społecznych. Społeczeństwo ukraińskie jednak dopiero zaczynało oswajać się z pluralizmem i otwartym wyrażaniem różnicy interesów. Elity wywodzące się z dawnej nomenklatury formalnie akceptowały pluralizm i demokrację, ale w istocie były przyzwyczajone do polityki dyrektyw i uzgodnień, nie zaś do konkurencji. Obie strony traktowały natomiast kwestie tożsamości narodowej, historycznej i językowej dość instrumentalnie — nie da się przeciwników z lat 1990–1998 łatwo wpisać w dychotomię „opcja ukraińska kontra opcja prorosyjska”. Sam konflikt był niewątpliwie brutalny, pochłonął ofiary śmiertelne i ugruntował na długo niską kulturę polityczną. Paradoksalnie jednak miał też efekty pozytywne: elity w Odessie i obwodzie pozostały pluralistyczne, nie wytworzył się tu monopol ekonomiczno-polityczny jednej opcji.

Grzegorz Skrukwa

Communist Party Nominees versus Modernizers: Power Struggle in Odessa and the Odessa Region in 1990–1998

Abstract

The article presents a conflict in Odessa and the Odessa region that took place in the years 1990–1998 between two groups of elite: the former Communist Party nominees and the so-called modernizers, i.e. people who entered business and politics during the perestroika period. The representative of the first group was Ruslan Bodlan, former First Secretary of the Communist Party in the region, then governor of the region in 1994–1998. The representative of the second group was Eduard Hurvic, Mayor of Odessa in 1994–1998. The underlying cause of the conflict was actually a divergence of economic interests regarding privatization - one side wanted to benefit from the state economy for as long as possible, while the other one pushed for privatization. The conflict reached its apogee in 1998, when President Leonid Kuchma interfered in the process of electing the Odessa mayor, and it contributed to the fact that in Odessa, unlike in Donetsk, Dnipropetrovsk, and Kharkiv, the so-called oligarchic clan has not formed.

Keywords: Odessa, struggle for power, post-communist nominees, modernizers.